

KAROLO YA 4

Ke neng fano phihlelelo ya tshedimošo e ka ganwago

Karolo ye e akaretša:

- 4.1 Go lekanya tokelo ya phihlelelo ya tshedimošo le ditokelo tše dingwe
- 4.2 Mabaka a semolao kgahlanong le a boikgethelo a go gana phihlelelo
- 4.3 Mabaka a go gana phihlelelo ya tshedimošo ao a filwego ka go PAIA
- 4.4 Teko ya kgahlego ya setšhaba

4.1 Ke neng Fao Phihlelelo ya Tshedimošo e ka Ganwago

Karolo ye e tla fa kakaretšo ka ga gore ke neng fao phihlelelo ya tshedimošo e ka ganwago ka fase ga PAIA, le go hlaha ka ga ka fao o ka phethagatšago melawana ye e dumelelafo mohlankedi wa tshedimošo go gana kgopelo. PAIA e fa mabaka a 12 ao ka ona phihlelelo ya tshedimošo e ka ganwago ke mohlankedi wa tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete, gomme a mangwe ke a kgapeletšo ya semolao mola a mangwe e le a boikgethelo (*bona karolo ya 4.2. ka mo fase go hwetša tshedimošo go ya pele*). Godimo ga fao PAIA e hlama temana ya kgahlego ya setšhaba yeo e tlogago e phumola a mangwe a mabaka a gob gana phihlelelo ya tshedimošo, ge e le gore kgahlego ya setšhaba ka tshedimošong e ka ba tlhobaboroko e kgolo. (*Bona karolo ya 4.4 ka mo fase go hwetša tshedimošo ka botlalo*).

GO LEKATLA TŠWETŠOPELE YA PHIHLELELO YA TSHEDIMOŠO LE DITOKELO TŠE DINOTLE	
MOLAWANA WA KAKARETŠO	Tokelo ya phihlelelo ya tshedimošo e hwetšwa ka gare ga Molao wa Ditokelo wa Molaotheo wa Afrika Borwa gomme, ka nepo ya go phethagatša tokelo ye, phihlelelo ya tshedimošo e swanetše go fiwa ka pela ka fao go kgonagalago.
GO SE AKARETŠWE	Go swana le ditokelo tše dingwe tše di lego ka gare ga Molao wa Ditokelo, tokelo ya go fihlelela tshedimošo e ka direlwa mellwane goba ya ganwa mabakeng a mangwe. PAIA e hlomilwe kudu go fa dintlha ka botlalo tša mabaka ao dikgopelo tša tshedimošo di ka ganwago ka ona, gomme ka fao tokelo ya go fihlelela tshedimošo e diretšwe mellwane.

4.2 Mabaka a Kgapeletšo ya Semolao kgahlanong le a Boikgethelo a go gana phihlelelo ya tshedimošo

PAIA e bolela gore mabakeng a mangwe tshedimošo e ka se tsenbagatšwe ke mohlankedi wa tshedimošo. Ka boripana, mabaka a gore tshedimošo e se ke ya tsebagatšwa a amana le ge eba go tsebagatša tshedimošo go ka baka go senya kudu go feta go phala ke go se e tsebagatše. PAIA ka fao e fa mabaka a lesomepedi ao ka ona phihlelelo go tshedimošo e ka ganwago ke mohlankedi wa tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete (*mabaka a a 12 a tla fiwa ka botlalo ka go karolo ya 4.3 ka mo fase*). Mabaka a mangwe a go se tsebagatše tshedimošo ke a kgapeletšo ya semolao, go era gore mohlankedi wa tshedimošo ga se a swanela go dumelela phihlelelo ya tshedimošo ge e le gore le lengwe la mabaka a kgapeletšo a semolao a go gana phihlelelo ga le kgone go fiwa bjalo ka bohlatse. Mabaka a mangwe a go gana phihlelelo ya tshedimošo ke ao a bitšwago a boikgethelo. Se se ra gore mohlankedi wa tshedimošo a ka goba a se tsebagatše tshedimošo goba pego ye e nyakwago. Ka fao, mohlankedi wa tshedimošo o swanetše go šomiša sephetho sa gago ka go sekaseka ge eba go tsebagatša tshedimošo yeo. O swanetše go dira se ka go seka seka ge eba go tsebagatša tshedimošo go ka baka tshenyoye kgolo go sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete go phala ke ge a sa e tsebagatše.

MAREO A PAIA AO A SWANETŠEGO GO HLOKOMELWA...

Go gana ka lebaka la kgapeletšo ya semolao, PAIA e šomiša lentšu le “gapeletšega”.

Go gana ka lebaka la boikgethelo, PAIA ue šomiša lentšu le “swanetše”.

Gopola: Bjalo ka Mohlankedi wa Tshedimošo o gapeletšega go dula o sa tšeye lehlakore ge o diriša mabaka a go gana phihlelelo ya tshedimošo. O se ke wa tšea mahlakore. O se sekamele thokong ye nngwe ka dinako ka moka!

4.3 Mabaka a go gana ka phihlelelo ya tshedimošo

Ka ge go boletšwe ka mo godimo go na le mabaka a mehutahuta ao ka ona phihlelelo ya tshedimošo go swanetšego goba go ka gapeletšega gore e ganwe ke Mohlankedi wa Tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete. Mabaka a a filwe ka go Kgaolo ya 4 ya Karolo ya 2 ya Sehlongwa sa Setšhaba, le Kgaolo ya 4 ya Karolo ya 3 ya Sehlongwa sa Phraebete ka go PAIA.

4.3.1 Tšhireletšo ya sephiri sa motho wa boraro

Mohlankedi wa Tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete o gapeletšega go se dumelele phihlelelo ya sephiri ya motho wa tlhago, go akaretšwa motho yo a hlokofetšego (*go hwetša tlhalošo ya “motho wa tlhago” bona Mareo a Mohola ka mo godimo*). PAIA e bolela gore ka nepo ya go šireletša tokelo go sephiri ya motho wa boraro yo e lego motho wa tlhago, Mohlankedi wa Tshedimošo o swanetše go sekaseka ge eba go lokolla tshedimošo ye e nyakwago go mokgopedi ‘go ka akaretša go tsebagatša tshedimošo ya sephiri fao go se nago mabaka’ (bona dikarolo tša 34 le tša 63 tša PAIA).

Karolo ya 1 ya PAIA e fa tlhalošo ka kakaretšo ya seo tshedimošo e akaretšago “tshedimošo ya sephiri”. E akaretša tshedimošo ye e amanago le thobalano, boimana, le sedumedi, gammogo le dipoledišano tša sephiri, DNA, dikgatišo tša menwana, le maemo ao e lego gore leina la motho le tšwelela ka dipegong.

Mohlankedi wa Tshedimošo le yena o swanetše go lekodišiša ge eba tshedimošo ya sephiri ye go bolelwago ka yona e wela ka gare ga magoro a tshedimošo ya sephiri ye e ka tsebagatšwago:

- » Tshedimošo ya sephiri ya motho yo a dumetšego gore tshedimošo ye e lokollwe;
- » Tshedimošo ya sephiri ye e šetšego e tsebagaditšwego;
- » Tshedimošo ya sephiri ya ngwana wa mengwaga ya ka fase ga ye 18 fao go tsebagatša tshedimošo yeo go lego kgahlegong e kaone ya ngwana yoo, gomme mokgopedi e le mohlakomedi wa ngwana (ke gore motswadi goba mohlakomedi);
- » Tshedimošo ya sephiri ya motho o a hlokofetšego go mokgopedi yo e lego wa leloko wa kgauswi wa motho yoo, goba yo a dumeletšwego (tumelelo ya go ngwalwa) ke motho wa leloko wa kgauswi;
- » Tshedimošo ya sephiri ya motho yo a hlokofetšego lebaka la mengwaga ye e fetago ye 20;
- » Tshedimošo ya sephiri ya motho yo e lego goba yo a bilego mohlankedi wa sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete gomme mo e lego gore tshedimošo e amana le maemo a mohlankedi yoo.

PAIA e kgopela gore Bahlankedi ba Tshedimošo go tšwa go Tirelo ya Metšhelo ya Afrika Borwa (SARS) ba se ke ba tsebagatša tshedimošo ya metšhelo ya batho le ya letseno la bona, ka ntle le le mokgopedi a kgopela phihlelelo ya tshedimošo ya gagwe.

4.3.2 Tšhireletšo ya tshedimošo ya kgwebo ya motho wa boraro

Bahlankedi ba Tshedimošo ba sehlongwa sa setšhaba le sa phraebete ba gapeletšega go gana phihlelelo ya tshedišomo ge e le gore go lokolla tshedimošo yeo go tla baka tshenygo go dikgahlego tša kgwego goba tša ditšhelete tša kgwebos. PAIA e fa tshedimošo ye e latelago ya kgwebo ye e ka se tsebagatšwego ke Mohlankedi wa Tshedimošo:

- » Diphiri tša kgwebišano;
- » Tshedimošo ya ditšhelete, ya kgwebo, ya mahlale, ya dinyakišišo goba ya sethekniki ka ga motho wa boraro yeo e lego gore, ge e ka lokollwa, e ka baka tshenygo go motho wa boraro;
- » Tshedimošo ye e filwego ka sephiring go motho wa boraro.

Le ge e le gore go na le molawana wa kakaretšo wa go šireletša tshedimošo ya khamphani, sehlongwa sa setšhaba se kgopelwa go šoma ka tsela ye e hlokago sephiri. Mabapi le se go swanetše go lemogwa gore go na le mabaka a mangwe fao e le gore tshedimošo ya kgwebo ya khamphani e ka lokollwa ka fase ga ona.

Go se akaretše ga PAIA: Dipego tša motho wa boraro tše di nago le tshedimošo ye e amanago le polokego ya setšhaba goba dikotsi go tikologo di gapeletšega go lokollwa, le ege e le gore go lokolla tshedimošo ye go ka ba le kgonagalo ya go baka tshenygo go motho wa boraro. Se se bopa tshedimošo ya kgahlego ya setšhaba (*bona karolo ya 4.4 ka mo fase*).

4.3.3 Tšhireletšo ya tshedimošo ya sephiri

PAIA e hlagiša gore mohlankedi wa tshedimošo o gapeletšega go gana phihlelelo ya pego ge ele gore go lokolla pego yeo go tla bopa go tshela sephiri seo se tshephišitšwego motho wa boraro gore se tla dirwa go latela tumelano goba konteraka.

4.3.4 Tšhireletšo ya polokego ya motho le ya thoto

Karolo ye e bolela gore Mohlankedi wa Tshedimošo o gapeletšega go gana phihlelelo ya pego ge e le gore go tsebagatša pego yeo go ka emelwa ka mabaka ao a kwagalago gore go ka bea kotsing polokego ya motho goba ya thoto. Karolo ye e na le taba ya tokelo go sephiri go yona ka ge e lekodišiša bophelo bja sephiri bja motho le thoto ya gagwe.

4.3.5 Tšhireletšo ya tshedimošo ka ditshepedišong tša sephiri

Maikemišetšo a karolo ye ke go šireletša tshedimošo ye e nyakegago ka ditshepedišong tša semolao le tša tirišo ya molao. Karolo ye e lemoga melao ye mengwe ye e laolago magoro a mangwe a tshedimošo. Mabapi le karolo ye Molao wa 51 wa Tšhepedišo ya Molao go Bosenyi wa 1977 o bonwa bjalo ka molao wo o laolago dipego tše di amanago le ditshepedišo tša dipeila le ditshepedišo tše dingwe tša tirišo ya molao. Gape, se se amana le dipego tše di ka se tšweletšwego. Ka mantšu a mangwe dipego tše di sego tša swarwa ke motho yo mongwe, yo e sego motho yo a nago le maswanedi a go fihlelela dipego tše, go fa mohlala ramolao yo a nago le maswanedi go badirelwa ba gagwe. Dipego dife goba dife tše di amanago le kamano magareng ga ramolao le modirelwa wa gagwe ka fase ga karolo ya 40 ya PAIA.

Le ge e le gore PAIA e dumela gore go na le melao ye mengwe ye e amanago le taolo le go tsebagatša tshedimošo le dipego, mabakeng ao e lego gore molao o direla melwane go tokelo ya phihlelelo ya tshedimošo ka fao go sego gwa loka ebile o thulana le melawana ya go hloka sephiri le boikarabelo, PAIA e tla hlokomelwa go feta molao woo.

4.3.6 Tšhireletšo ya Tshedimošo ya Dinyakišišo

Mohlankedi wa Tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete o swanetše go gana phihlelelo ya dipego ye e nago le tshedimošo ye e amanago le dinyakišišo tše di dirwago goba tše di tlogo dirwa ke sehlongwa sa setšhaba se go bolelago ka sona goba ke motho wa boraro. Go gana mo ga phihlelelo ya tshedimošo go bea gore go tsebagatša tshedimošo go tla bea pepeneneng dinyakišišo tša motho wa boraro goba tša sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete, sa motho goba sehlongwa se se dirago dinyakišišo, goba taba ya dinyakišišo go tšhitelo ye kgolo kudu (*bona dikarolo tša 43 le 69 tša PAIA*).

4.3.7 Tshedimošo ye go ka ganwago ka phihlelelo ya yona

Magoro ao a latelago a tshedimošo a amana le tshedimošo yeo Mohlankedi wa Tshedimošo a ka ganago phihlelelo go yona, ge fela a ka fa mabaka a gore tshedimošo ye e kgopelwago e wela ka gare ga magoro ao a latelago ebile ga e kgahlegong ya setšhaba go ka e tsebagatša (*go hwetša tshedimošo ka botlalo ka ga temana ya kgahlego ya setšhaba bona karolo ya 4.4 ka mo fase*).

4.3.7.1 Tšhireletšo ya Afrika Borwa, polokego le dikamano tša boditšhabatšhaba

Karolo ya 41 y a PAIA e kgopela gore mohlankedi wa tshedimošo a lekodišiše ge eba kgopelo ya tshedimošo e amana le tshedimošo ka ga polokego ya Afrika Borwa. Mohlankedi wa tshedimošo a ka gana kgopelo yeo ge a ka fa bohlatse bja gore go tla tsenya kotsing polokego ya Afrika Borwa ge a ka lokolla tshedimošo yeo.

4.3.7.2 Kgahlego ya ekonomi, ya ditšhelete le ya kgwebo ya Afrika Borwa

Karolo ya 42 ya PAIA e kgopela gore tshedimošo ya sehlongwa sa setšhaba e šireletšwe ge e le gore go e lokolla go ka senya maemo a ekonomi le a ditšhelete a Rephabliki. Mabaka a a go gana go lokolla tshedimošo ke a boikgethelo go e ra gore Mohlankedi wa Tshedimošo o tla swanelwa ke go hlokomela gore dihlongwa tša setšhaba di filwe mošomo ka fase ga Molaotseo wa Afrika Borwa gore di be le boikarabelo go setšhaba, le gore ke ka mabaka a m a n g w e fao e lego gore tshedimošo e ka ganwa. Godimo ga fao, Mohlankedi wa Tshedimošo o tla swanelwa ke go laetša gore go tsebagatša tshedimošo ye go bolelwago ka yona go tla senya dikgahlego tša ditšhelete le tša ekonomi tša Afrika Borwa.

4.3.7.3 Mešomo ya dihlongwa tša setšhaba

Karolo ya 44 ya PAIA e fa Bahlankedi ba Tshedimošo bokgoni bja go gana phihlelelo ya pego ge e le gore go fa phihlelelo ya yona go tla šitiša mešomo ya sehlongwa sa setšhaba. Karolo ya 44 ke phatlaletše kudu, palo ya dipego tše di beilwego ka fase ga mešomo e akaretša:

- » Metsotso ya dikopano;
- » Dipego tše di nago le keletšo goba maikutlo;
- » Dipego tša mabapi le ditherišano le dihlongwa tše dingwe;
- » Dipego tša mabapi le go hlama melawana goba ditšhišinyo.

4.3.7.4 “Dikgopelo tše di tlogago di se na mohola goba tše di nyakago go tliša kgakanego, goba go phamoša methopo kudu le ka fao go sa kwagalego”

Mohlankedi wa tshedimošo a ka gana kgopelo ya tshedimošo ge e le gore o na le maikutlo a gore go šoma dikgopelo tše go tla ja nako ka fao go sa kwagalego gomme gwa feletša ka tshenyoy methopo. Godimo ga fao, Mohlankedi wa Tshedimošo a ka gana phihlelelo ya pego ge e le gore kgopelo yeo ga e bonwa e se mohola goba ge e le gore e dirwa ke mokgopedi go tena goba go rumula ka fao go sa hlokagalego.

4.4 Go Phumolwa ke Kgahlego ya Setšhaba

Ditšhireletšo ka moka tše di fiwago tshedimošo ka ge go hlalošitšwe ka mo godimo di a tloga ge e le gore go lokollwa ga tshedimošo go kgahlegong ya setšhaba. Kamokgawa wo kgahlego ya setšhaba e phumola mabaka ka moka a mangwe a go gana phihlelelo ya tshedimošo.

Teko ye e letalego e swanetše go dirišwa ke Mohlankedi wa Tshedimošo wa sehlongwa sa setšhaba goba sa phraebete pele a ka gana go dumelela phihlelelo ya tshedimošo ye e welago ka fase ga magoro a go se tsebagatšwe ao a ngwadilwego ka mo godimo. Ge maemo a a ka fihlelelwa, gona tshedimošo e swanetše go tsebagatšwa ka mabaka a gore go kgahlegong ya setšhaba.

Naa tshedimošo e laetša go tshela molao fao go šiišago?

GOBA

Naa dipego tše go bolelwago ka tšona di na le tshedimošo ye e amanago le polokego ya setšhaba ye e emetšwego goba ye kotsi goba dikotsi go tikologo?

LE

Naa kgahlego ya setšhaba ge go tsebagatšwa tshedimošo e tloga e fenyatshenyoy ye e ka bago gona?

KAROLO YA 5

Dingwalwa tše bohlokwa le tshedimošo ya mohola

Karolo ye e akaretša:

5.1 Lenaneo la dingwalwa tše bohlokwa tše di šomišitšwego go ngwala Tlhahli ye ya PAIA, go akaretšwa melao

5.2 Lenaneo la dingwalwa tše dingwe tša mohola tša PAIA

5.1 Dingwalwa tše bohlokwa

SENGWALWA	MONGWADI
Molao wa Tšwetšopele ya Phihlelelo ya Tshedimošo wa 2 wa 2000	Melalo
Molao wa Tšhireletšo ya Tshedimošo ya Motho wa 4 wa 2013	Melalo
PAIA Unpacked (e hwetšagala go www.saha.org.za)	SAHA
PAIA Resource Kit (e hwetšagala go www.saha.org.za)	SAHA
The Guide on How to Use the Promotion of Access to Information Act 2 of 2000 (e hwetšagala go www.sahrc.org.za)	SAHRC
PAIA Community Tool Guide (e hwetšagala go www.sahrc.org.za)	SAHRC
PAIA Frontline Staff Manual (e hwetšagala go www.sahrc.org.za)	SAHRC

5.2 Melawana ya PAIA

TSEBIŠO YA MMUŠO	LETŠATŠIKGWEDI	HLOGOTABA LETLHALOŠO
Tsebišo ya Mmušo: ya Nomoro ya R. 1244	22 Setemere 2003	Phetošo ya mabapi le go hwetšagala ga dingwalwa tša PAIA tša dihlongwa tša setšhaba le tša phraebete.
Tsebišo ya Mmušo: ya Nomoro ya R. 187	15 Feberware 2002	Phetošo ya mabapi le PAIA malebana le Tlhahli ya Karolo ya 10 le go hwetšagala ga dingwalwa tša PAIA.
Tsebišo ya Mmušo: ya Nomoro ya R. 233	9 Matšhe 2001	Molawana wo o mabapi le ditšhelete tve di lefšago go fihlelela dipego tša dihlongwa tša setšhaba le tša phraebete.
Tsebišo ya Mmušo: ya Nomoro ya R. 466	1 June 2007	E akareditše mekgwa yeo Bahlankedi ba Tshedimošo ba swanetšego go e latela ge ba gatiša ditsebišo tša tsebagatšo tša boithaopo go latela dikarolo tša 15 le 52 tša PAIA.

5.3 Diphetošo tša PAIA

TSEBIŠO YA MMUŠO	LETŠATŠIKGWEDI	HLOGOTABA LE TLHALOŠO
Tsebišo ya Mmušo ya Nomoro ya 428	31 Matšhe 2004	Phetošo go karolo ya 92(4) ya PAIA go akaretša Melato le dikotlo tša batho bao šitišago kgopelo ya mokgopedi ya go nyaka tshedimošo ka maikemišetšo le ka phošo, go fa mohlala ka gos enya dipego.
Tsebišo ya Mmušo ya Nomoro ya 96	15 Janeware 2003	Phetošo go PAIA go akaretša tlhahlo ya bahlankedi bao ba etilego pele ka go Dikgorotsheko tša Maserata go theeletša ditaba tša PAIA.
Tsebišo ya Mmušo ya Nomoro ya R. 187	15 Feberware 2002	Phetošo go PAIA mabapi le Tlhahli ya Karolo ya 10 le go hwetšagala ga dingwalwa tša PAIA.

5.4 Diphetošo go melawana ya PAIA

TSEBIŠO YA MMUŠO	LETŠATŠIKGWEDI	HLOGOTABA
Tsebišo ya Mmušo: ya Nomoro ya 1263	11 Aprele 2003	Tsebišo ya mabapi le go hwetšagala ga dingwalwa tša PAIA tša dihlongwa tša phraebete.

5.5 Methopo ye mengwe ye mehola ya PAIA

- 1) Using PAIA to Promote Housing Rights, SAHA (e hwetšagala go www.saha.org).
- 2) Accessing Information for Your Community, SAHA (e hwetšagala go www.saha.org).
- 3) Accessing Information in the LGBTI Sector, SAHA (e hwetšagala go www.saha.org).

